

ISTORIE

Heather Dune Macadam deține un master în scriere creativă și a primit o bursă pentru cercetare de la Savannah College of Art and Design și o bursă americană PEN. Prima ei carte, *Rena's Promise: A Story of Sisters in Auschwitz* (1995), este un volum de memorii scris în colaborare cu Rena Kornreich Gelissen, una dintre primele femei care au ajuns în lagărul de concentrare Auschwitz. Director al Rena's Promise Foundation, Macadam face parte, de asemenea, din consiliul consultativ al Cities of Peace Auschwitz și este producătorul și regizorul filmului documentar *999: The Extraordinary Young Women of the First Official Jewish Transport to Auschwitz* (2022). Munca ei dedicată luptei împotriva negării Holocaustului și descoperirii destinului fetelor care au suferit în lagărele de concentrare naziste este recunoscută de Fundația Yad Vashem din Marea Britanie, Fundația USC Shoah din Los Angeles, Muzeul Patrimoniului Evreiesc din New York, Muzeul Național de Istorie a Evreilor din Bratislava și Muzeul Memorial Auschwitz. Rezultatele cercetării ei au fost prezentate în *National Geographic*, *New York Times*, *The Guardian* și PBS.

Heather Dune Macadam

Cele 999
de la
Auschwitz

Povestea primelor
femei trimise
în lagărul morții

Traducere din engleză
de Irina Manea

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Alexandru Anghel, Iuliana Glăvan
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Heather Dune Macadam
*999: The Extraordinary Young Women of the First Official
Transport to Auschwitz*
Copyright © 2020 Heather Dune Macadam
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Macadam, Heather Dune
Cele 999 de la Auschwitz: povestea primelor femei trimise în lagărul
morții / Heather Dune Macadam; trad. din engleză de Irina Manea. –
București: Humanitas, 2022
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-7564-4
I. Manea, Irina (trad.)
94
323.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Edith
În amintirea Leei și Adelei

În cea mai mare parte din istorie, Anonimul era o femeie. —Virginia Wolf

Măsura oricărei societăți e dată de felul în care își tratează femeile. —Michelle Obama

Femeia trebuie să se scrie pe sine: trebuie să scrie despre femei și să încurajeze femeile să scrie... Femeia trebuie să se așeze în text – dar și în lume și în istorie. —Hélène Cixous, *Râsul Medusei*

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i> (Caroline Moorehead)	11
<i>Nota autoarei</i>	17
<i>Protagonistele primului transport</i>	23
Partea întâi	27
Partea a doua	133
Partea a treia	295
Întoarcerea acasă	327
După întoarcere	336
Un ultim cuvânt	355
<i>Lista fotografiilor și ilustrațiilor</i>	357
<i>Arhive</i>	361
<i>Note</i>	363
<i>Bibliografie</i>	383
<i>Mulțumiri</i>	391

NOTA AUTOAREI

„E deja prea târziu“, spune Ruzena Gräber Knieža în germană. Linia telefonică pârâie. Soțul meu, care traduce pentru mine, ridică din umeri. La vremea respectivă, Ruzena era singura supraviețuitoare pe care o găsisem și care făcuse parte din primul transport către Auschwitz; numărul de prizonier era #1649. Cu câteva luni în urmă, fusese dispusă să se lase interviuată pentru un documentar pe care doream să-l fac despre primele fete de la Auschwitz, însă starea de sănătate m-a împiedicat să merg Elveția. Acum ea este cea bolnavă.

Încerc să explic că scopul meu principal este să vorbim despre Slovacia și despre felul în care ea și celelalte fete au fost adunate laolaltă și trădate de propriul guvern. Suspină și spune: „Nu vreau să mă gândesc la Auschwitz înainte să mor“. La cei 92 de ani ai săi, oare o putem blama?

Îi trimit un bilet de mulțumire și apoi găsesc mărturia ei în Arhiva Vizuală USC Shoah. Este în germană. O putem traduce, dar arhiva Shoah a pus alte întrebări decât cele pe care le voiam eu, întrebări care au apărut de când am cunoscut-o și am lucrat cu Rena Kornreich Gelissen, o supraviețuitoare a primului transport, în 1992, cu peste 25 de ani în urmă. De când am scris *Rena's Promise*, m-au contactat membri ai familiilor femeilor care au fost în primele transporturi de unde am aflat mai multe povești despre verișoarele, mătușile, mamele și bunicile lor și, odată cu aceste informații, au apărut alte întrebări. Am filmat și înregistrat interviuri cu aceste familii, dar fără o supraviețuitoare în viață care să fie dispusă să vorbească cu mine – și o familie care să mă lase să vorbesc cu ea – acele întrebări nu își găseau răspuns. Înțeleg dorința de a proteja aceste femei în

vârstă: dacă ai supraviețuit trei ani la Auschwitz și în lagărele morții și ai depășit 90 de ani, de ce ar trebui să te gândești la asta? Nu vreau să rănesc pe nimeni, mai ales pe aceste femei uimitoare, punând întrebări dureroase care trezesc fantomele trecutului.

La un an de la conversația cu Ruzena, am trimis un e-mail către familiile din a doua generație (2G) și am întrebat dacă e cineva care dorește să parcurgă călătoria mamei sale din Slovacia către Auschwitz, la 75 de ani de la primul transport. Mi-au răspuns cu interes mai mulți oameni, dar, până la urmă, a rămas un grup mic și intim format din trei familii: fiii Ernei și Felei Dranger din Israel (Avi și Akiva); familia Idei Eigerman Newman din America (Tammy, Sharon și copiii lui Tammy: Daniella și Jonathan), precum și fiica Martei F. Gregor (Orna din Australia). Apoi, cu câteva săptămâni înainte să ne întâlnim, am aflat că Edith Friedman Grosman (#1970), în vârstă de 92 de ani, va fi invitata de onoare la ceremonia aniversării de 75 de ani. Câteva zile mai târziu, Edith și cu mine am vorbit prin FaceTime. Ne-am înțeles imediat și mi-a spus că ar fi fericită să se întâlnească cu mine și cu echipa mea de filmare în Slovacia. Două săptămâni mai târziu, stăteam împreună într-o cameră de hotel în stil sovietic timpuriu, cu pereți albi murdăriți, într-un decor oribil, punându-i întrebările pe care nu avusesem cum să le pun Renei Kornreich (#1716) cu 25 de ani mai devreme.

La fel ca Rena, Edith este plină de viață, inteligentă și are o minte ascuțită. E ca o mică pasăre care luminează camera. Timpul petrecut împreună în Slovacia a fost ca un vârtej care ne-a dus de la cazarma unde au fost ținute celelalte fete și până la gara de unde au fost deportate. La ceremonii, i-am întâlnit pe președintele și pe premierul Slovaciei, ambasadorul israelian în Slovacia și copiii altor supraviețuitori. Într-un emoționant omagiu plin de lacrimi și îmbrățișări, membrii grupului din a doua generație cu care am călătorit s-au apropiat de familiile slovace din a doua generație. La sfârșitul săptămânii, soțul meu mi-a spus: „Acesta nu este doar un documentar. Trebuie să scrii o carte“.

Nu e ușor să scrii despre Auschwitz. Nu e genul de proiect pe care îl tratezi cu ușurință, dar cu Edith lângă mine eram

dispusă să încerc. Această carte nu trebuia să fie însă una de memorii. Trebuia să vorbească despre toate acele femei sau cel puțin despre cele care puteam găsi informații și pe care le puteam încadra în această istorie complexă. În Canada, am găsit o supraviețuitoare, Ella Rutman (#1950), și am mers la Toronto pentru a o reuni cu Edith. Cele două bătrâne și-au amintit una de alta, dar chiar și în ciuda vârstei înaintate erau precaute. În timp ce vorbeau în slovacă, Edith aruncă o privire dureroasă spre mine. Aceasta nu era legătura caldă pe care mi-am imaginat-o: mi-am dat seama că lui Edith nu-i plăcuse de Ella în perioada de la Auschwitz. Întâlnirea a fost incomodă și rece până când cele două femei în vârstă au început să privească printr-o lupă la numerele de pe antebrațul stâng.

„Nu îmi mai văd numărul, este atât de șters“, spuse Edith.

Amintirile pălesc și ele. Dar adevărul este acolo, dacă știi unde să îl cauți. Privind într-o zi fotografii vechi cu Edith, am observat chipul Ruzenei Gräber Knieža.

„O știai pe Ruzena?“ am întrebat.

„Desigur!“ răspunse Edith, de parcă aceasta ar fi fost cea mai banală întrebare din lume. „Am fost împreună în aceeași clasă și prieteni buni cu Ruzena și soțul ei, Emil Knieža¹, după război. Era scriitor ca soțul meu. Obişnuiam să vizităm Elveția.“

Întregisem cercul.

Multe dintre aceste femei se cunoșteau dinainte de Auschwitz, pentru că trăiseră în același oraș sau se născuseră în același sat, frecventaseră aceeași școală sau sinagogă; cu toate astea, în mărturiile păstrate la Arhiva USC Shoah numele de fată sunt pomenite rareori. Uneori, supraviețuitoarele folosesc o poreclă sau oferă o descriere fizică a unei prietene, astfel încât poate fi greu de confirmat dacă vorbesc despre cineva care făcuse parte din primul transport. Mărturia lui Margie Becker (#1955) este una dintre puținele în care aproape întotdeauna sunt menționate numele complete ale fetelor cu care a crescut Edith, iar datorită fotografiei cu clasa Edith a reușit să le identifice pe majoritatea fetelor. Înainte să le văd pe toate în fotografia de clasă, nu mi-a trecut prin cap s-o întreb pe Edith dacă o cunoștea pe Ruzena, având în vedere că pe lista deportaților

este înregistrată ca fiind dintr-un oraș diferit. Nu știam că locuise în Humenné când era tânără. Ar fi fost bine dacă aș fi început această călătorie când erau toate încă în viață.

În timp ce făceam ultimele intervenții în manuscrisul acestei cărți, primesc un e-mail:

Bunica mea a fost cu primul transport. Îmi amintesc poveștile pe care ni le-a spus. A scris o carte despre deportare, dar mai târziu a aruncat-o, spunând că nimeni nu o va crede. Prima pagină a mărturiei scrise de ea s-a păstrat și o am cu mine. Numele ei era Kornelia (Nicha) Gelbova, din orașul slovac Humenné. S-a născut în 1918.

Câteva secunde mai târziu, deschid un fișier Excel care conține numele, orașul natal și vârsta tuturor fetelor, și în care apare numele Korneliei Gelbova. Este numărul 232 pe lista inițială păstrată în Yad Vashem, din Ierusalim. Și mai extraordinar e faptul că sora ei este menționată în mărturia Ruzenei Gräber Knieža. Erau împreună în Ravensbrück. Ambele fete sunt pe aceeași pagină a listei alături de alte trei fete pe care urmează să le cunoașteți foarte bine: Edith și Lea Friedman și prietena lor Adela Gross. Iar pe aceeași pagină se află două fete pe care unii dintre voi le știți deja, Rena Kornreich și Erna Dranger.

Una dintre principalele mele preocupări în scrierea acestei cărți este exactitatea. Îmi fac griji în permanență pentru corectitudinea datelor și cronologiei și mă asigur că relatările sunt bine verificate. Edith mă asigură că „nu vei reuși niciodată pe deplin. Nimeni nu poate face totul corect. E o întreprindere prea mare. Ce dacă nu ai data exactă? S-a întâmplat. E suficient“.

Nu pot decât să sper că așa va fi.

Această poveste conține mai multe relatări. Nucleul acestei narațiuni rezultă din interviurile mele cu martorii, cu supraviețuitoarii și cu familiile lor și din mărturiile găsite în Arhiva USC Shoah. Memoriile, literatura Holocaustului și documentele istorice au fost folosite pentru a dezvolta în detaliu aceste povești personale, atmosfera și politica vremii. Scopul meu este să construiesc o imagine cât se poate de completă a fetelor și tinerelor din primul transport „oficial“ cu evrei la Auschwitz. Unul dintre procedeele pe care le-am folosit în acest sens este libertatea artistică. Afirmățiile între ghilimele reprezintă citate directe din interviuri cu supraviețuitoarele sau mărturii ale

unor conversații. În alte cazuri, ca să ilustrez sau să completez unele scene, am folosit linie de dialog pentru a indica discuțiile create de mine; fac acest lucru numai atunci când conversațiile sau argumentele au fost menționate într-o mărturie, dar *nu* au fost detaliate.

Sunt profund recunoscătoare lui Edith Grosman și familiei ei, precum și familiilor Gross, Gelissen și Brandel, care m-au acceptat în mijlocul lor și m-au tratat ca pe un membru de onoare. „Sunteți ca o verișoară de-a noastră“, mi-a spus Edith când a împlinit 94 de ani. Alături de ea se aflau fiul, nora, nepoate, un stră-strănepot și un alt strănepot nenăscut. Este o mare onoare și un mare privilegiu să fac parte din povestea acestor femei, să fiu apărătoarea și cronicarul lor. Erau adolescente când au fost trimise la Auschwitz. Doar câteva s-au întors acasă. Felul în care au supraviețuit este un omagiu adus femeilor și fetelor din întreaga lume. Aceasta este povestea lor.

PROTAGONISTELE PRIMULUI TRANSPORT

Numărul mare de femei numite Edith și Magda, Friedman și Neumann din primul transport m-a obligat să creez nume pentru a le identifica mai ușor pe tinerele noastre. Asta a însemnat adesea folosirea unei variante a numelui mic. Personajele noastre principale sunt menționate după numele lor reale sau numele înregistrate pe lista de transport. (Din anumite motive, fetele furnizau adesea porecle în locul numelor reale: prin urmare, prima mea alegere este aceea de a folosi numele de pe listă.) Pentru numeroasele cazuri de omonimie, se poate folosi o altă variantă a unui nume (de exemplu, Margaret devine Peggy). În cazul în care un nume se repetă mai mult de două ori, se utilizează prenumele sau o altă variantă a numelui. Așa se întâmplă cu numeroasele Magda și Edith cu care am avut de a face. Sper că familiile înțeleg această necesitate de claritate narativă. Numele nu au fost modificate din lipsă de respect, ci în speranța că cititorii pot identifica în mod clar – și se pot identifica *cu* – aceste fete și femei.

Vă rog de asemenea să rețineți că, în slovacă, *ova* este echivalentul domnișoarei sau doamnei. Am ales să nu folosesc *ova* cu numele deportatelor, deoarece unele dintre ele erau poloneze și nu s-ar fi exprimat astfel, iar Fundația USC Shoah nu folosește acest termen în arhivele sale.

Femei din primul transport din Slovacia,
în funcție de regiune sau de orașul natal

Humenné

Edith Friedman, #1970
Lea Friedman, sora lui Edith, #1969
Helena Citron, #1971
Irena Fein, #1564
Margie (Margita) Becker, #1955
Rena Kornreich (originară din Tylicz, Polonia), #1716
Erna Dranger (originară din Tylicz, Polonia), #1718
Dina Dranger (originară din Tylicz, Polonia), #1528
Sara Bleich (originară din Krynica, Polonia), #1966
Ria Hans, #1980
Maya (Magda) Hans, #necunoscut
Adela Gross, #necunoscut
Zena Haber, #necunoscut
Debora Gross, nedeportată
Zuzana Sermer, nedeportată
Ruzinka Citron Grauber, #necunoscut

Michalovce

Regina Schwartz (cu surorile ei Celia, Mimi și Helena), #1064
Alice Icovic, #1221

Regiunea Poprad

Martha Mangel, #1741
Eta Zimmerspitz, #1756
Fanny Zimmerspitz, #1755
Piri Rand-Slonovic, #1342
Rose (Edith) Grauber, #1371

Prešov

Magda Amster, #necunoscut
Magduska (Magda) Hartmann, #necunoscut
Nusi (Olga sau Olinka) Hartmann, #necunoscut

Ida Eigerman (originară din Nowy Sącz, Polonia), #1930
Edie (Edith) Friedman, #1949*
Ella Friedman, #1950*
Elena Zuckermenn, #1735
Kato (Katarina) Danzinger (pomenită în scrisorile Hertzkei),
#1843
Linda (Libusha) Reich, #1173
Joan Rosner, #1188
Matilda Friedman, #1890*
Marta F. Friedman, #1796*

Regiunea Stropkov

Peggy (Margaret) Friedman, #1019*
Bertha Berkowitz, #1048
Ruzena Gräber Knieža, #1649

Femei din cel de-al doilea transport din Slovacia

Dr Manci (Manca) Schwalbova, #2675
Madge (Magda) Hellinger, #2318
Danka Kornreich, #2775

---

* Nu există nici o legătură de rudenie cu Edith și Lea Friedman (n. a.).

PARTEA ÎNTÂI

Hartă a Slovaciei din 1942, unde sunt înfățișate granițele din perioada războiului și unele dintre orașele din care au fost deportate primele evreice la Auschwitz. Orașul Ružomberok este identificat pentru că a fost bombardat de germani în 1944. Multe familii din Humenné au murit în explozie. © HEATHER DUNE MACADAM; ILUSTRĂȚIE DE VARVARA VEDUKHINA.

CAPITOLUL 1

E o chestiune tristă, poate mai rea chiar și decât stelele cu care ne-au înfierat... pentru că de data asta ne vor fi loviți copiii. —Ladislav Grosman, *Nevêsta*

28 februarie 1942

Zvonurile au apărut ca de fiecare dată. La început era doar o bănuială. O senzație de rău în stomac. Însă era doar un zvon. Ce le-ar mai putea face evreilor? Chiar și vremea părea împotriva lor. Era cea mai aspră iarnă înregistrată vreodată. Troienele erau mai înalte ca oamenii. Dacă guvernul ar fi avut simț practic, ar fi dat o proclamație care să-i oblige pe cei mai scunzi să stea acasă, evitând astfel să se facă nevăzuți prin nămeții de zăpadă. Munca cu lopata dădea dureri de spate. Trotuarele deveniseră locuri de joacă pentru copiii care nu aveau sănii, dar se lăsau să alunece pe mormane de zăpadă. Săniușul devenise noua pasiune națională – împreună cu datul pe gheață.

Fiecare viscol era urmat de temperaturi sub zero grade și rafale de vânt dinspre Munții Tatra. Pătrunzând prin hainele subțiri și groase, vântul era imparțial și nu-i ierta nici pe bogați, nici pe săraci. Se strecura chiar și printre cusăturile celor mai bune veșminte și ciupea carnea cu o cruzime usturătoare. Buzele și mâinile erau crăpate. Nările erau unse cu grăsime de găscă pentru a preveni sângerările. În timp ce curentii reci pătrundeau prin crăpăturile ferestrelor și pe sub uși, părinții obosiți își invitau vecinii la fel de obosiți să se așeze pe scaun lângă foc și să sporovăiască împreună despre zvonuri, deși mulți luau loc în fața vetrei reci: chiar și lemnul de foc era greu de găsit. Unele familii de evrei abia aveau de mâncare. Era rău pentru toată lumea, dar mai rău pentru unii.

Flăcărilor îndoielii și incertitudinii erau stinse de rațiune. Dacă zvonul era adevărat, spuneau cei mai raționali dintre ei, iar guvernul chiar ar lua fete, nu le-ar duce departe. Și chiar dacă ar face asta, ar fi doar pentru o scurtă perioadă. Doar